

UZAKTAN KUMANDALI VE OTONONOM SİLAH SİSTEMLERİNİN ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUKA ETKİSİ

*Can Şimşek**

Özet: Günümüzün teknolojik gelişme ivmesi, her alanda olduğu gibi savaş alanında da açık bir zihinle yüzleşmemiz gereken hukuki ve etik sorunsallar ortaya çıkartmaktadır. Havada, karada ve denizde insansız silahlı araçlar giderek yaygınlaşmaktadır. Uzaktan kumandalı ve otonom silahlar devletlere askeri verimlilik, silahlı kuvvetlerin potansiyel hedef olmasının önüne geçilmesi, sivil zayıatın minimize edilmesi ve askere alımlara karşı toplumsal direnişin azalması bakımından avantajlar vaat etmektedir. Ayrıca bu silahların üretimi, bakımı ve kullanımı daha ucuzdur. Bu gelişme çatışma maliyetini ekonomik ve sosyal anlamda düşürdüğü için devletlerin çatışmadan kaçınma eğilimlerini azaltarak olumsuz bir etki gösterme riskini de beraberinde getirmektedir. Otonomi seviyesinden bağımsız olarak, uzaktan kumanda edilen silahlı insansız araçlarla birlikte ortaya çıkan bu risk uluslararası hukuk bakımından etki doğurmaktadır. Bu çalışmanın ilk bölümünde *Jus ad bellum* bağlamında genişleyen çatışma alanı sorunsalına değinilecek, ikinci bölümünde ise otonom silahların *Jus in bello* bağlamında açıklanan ilkelerle uyumluluk kapasiteleri ele alınacaktır. Bu kapsamda özellikle tam otonom silah sistemlerinin insancıl hukuk ilkelerine uyumlu olamayacağı savı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Otonom Silah Sistemleri, Uluslararası Hukuk, Uluslararası İnsancıl Hukuk, İnsansız Savaş Araçları, Orantılılık

IMPACT OF REMOTE CONTROLLED AND AUTONOMOUS WEAPON SYSTEMS ON INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW

Abstract: The accelerating technological development of modern-day reveals the legal and ethical problems that we have to confront with an open mind in every respect including warfare. Unmanned armed vehicles are becoming increasingly widespread in the naval, land and air forces inventory. Remote controlled and autonomous weapons promise military benefits to the states in terms of military

* İ. Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Yüksek Lisans, cansimsek92@gmail.com.

efficiency, avoiding the potential dangers to armed forces, minimizing civilian casualties and reducing social resistance to recruitment. Moreover, the production, maintenance and use of these weapons are cheaper. This development poses the risk of exerting a negative effect by reducing the tendency of states to avoid conflict since it lowers the economic and social costs of armed conflicts. This risk, independent of the level of autonomy, has emerged with remotely controlled armed unmanned vehicles and has had international legal implications. In the first part of this study, the conflict zone problem will be explained in the context of *Jus ad bellum*, and in the second part, the adaptability of autonomous weapons to humanitarian law principles will be discussed in the context of *Jus in bello*. In this context, the argument regarding the non-compliance of full-autonomous weapons systems with humanitarian law principles will be evaluated.

Keywords: Autonomous Weapon Systems, International Law, International Humanitarian Law, Unmanned Combat Vehicles, Proportionality

BÖLÜM I. JUS AD BELLUM

Jus ad bellum kavramının Hristiyan haklı savaş düşüncesine dayanan kökenini ve teolojinin modern uluslararası hukuktaki yansımaları düşünmek, günümüzün çatışmalarını değerlendirmek için de kıymetli bir çaba olacaktır. Ancak bu bölümde haklı savaş kuramına dair tarihsel veya bütüncül bir değerlendirme yapılmayacak, yalnızca modern uluslararası hukukta kabul edilen meşru kuvvet kullanma hallerinden kısaca bahsedilecektir. Bölümün amacı gelişmekte olan teknolojinin çatışma alanı kavramı ile ilişkisini değerlendirmek adına kuvvet kullanımına dair temel bilgiler sunmaktır.

Uluslararası örf ve adet hukuku ile Birleşmiş Milletler Antlaşması (BM Şartı) Madde 2 (4) gereğince devletlerin birbirlerine güç kullanması veya güç kullanma tehdidinde bulunması yasaktır. Bu yasak dolaylı kuvvet kullanımını da kapsamaktadır. Silahlı bir grubun başka bir ülkeye gönderilmesi veya isyancılara silah, lojistik vb. destek verilmesi etkileri ve boyutu bakımından yalnızca bir sınır ihlali olarak değil, silahlı saldırı olarak değerlendirilir (Nicaraguas v. United States of America, 1986: para. 195). Bir devlet başka bir devlete kendi toprağında kuvvet kullanma izni verebilir. Rıza dışında kuvvet kullanımının iki istisnası vardır. Bunlardan biri BM Şartı madde 51’de düzenlenen meşru müdafaa hakkı diğeri ise BM Şartı’nın 7. Bölümü uyarınca BM Güvenlik Konseyi’nin kuvvet kullanma yetkisi tanınmasıdır. Böyle bir karar alınması veto yetkisi olan ülkeler arasında siyasi bir uzlaşma gerektirmektedir. Bu duruma kıyasen rıza ve özellikle meşru müdafaa gerekçesiyle kuvvet kullanımı daha yaygındır. Silahlı insansız hava araçlarıyla “SİHA” yapılan operasyonlarda meşru müdafaa hakkı sıklıkla ve tartışmalı biçimlerde öne sürülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmada 7. Bölüm kararlarından bahsedilmeyecek ve daha çok meşru müdafaa kuramı üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede ilk bölümde teknolojik imkanların hızlandırdığı çatışma alanının genişlemesi olgusu ABD’nin 11 Eylül 2001 sonrasında düzenlediği bazı operasyonlar örnek verilerek değerlendirilecektir.

a) Rıza

Rıza devleti temsil eden bir makamdan verilmelidir. Bu konuda ulusal düzenlemeler göz önünde bulundurulur. Fikir ayrılığı olduğu takdirde hiyerarşik olarak üst olan makam dikkate alınır. Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi gereğince devlet başkanları, hükümet başkanları ve dış işleri bakanları devlet adına sözleşme yapabilirler. Bu kişiler devleti temsil ettikleri için diğer devletlerin yargı yetkisi bakımından *ratione personae* dokunulmazlıkları vardır. Devlet rızası yalnızca uluslararası hukukta kuvvet kullanımının meşruluğu bakımından anlam

taşıır, insancıl hukuk yükümlölüklerine uyulmamasına yönelik bir rıza verilemez. Uluslararası insancıl hukukun *erga omnes* karakteri 1949 Cenevre Sözleşmelerinin ve 1977 Ek Protokol 1'in ilk maddelerinde görölmektedir. Bunlar uluslararası toplumun bütününe yönelik ve her devletin menfaati olan kurallardır. Kişilere tanınmış bu haklar devlet rızasıyla ortadan kaldırılamaz. Bu hakları ihlal edenler sözleşmeler bakımından taraf devletlere karşı, uluslararası teamöl hukuku bakımından tüm devletlere karşı ve kişiler bakımından uluslararası insan hakları hukukuna karşı hareket etmiş olacaklardır.¹

b) Meşru Müdafaa

Günümüzde genel kabul gören meşru müdafaa kuramının geçmişı, zamanında Birleşik Krallık kolonisi olan Kanada'ya isyancılara yardım amacıyla özel bir buharlı vapur (Caroline) aracılığıyla kişi ve malzeme taşıyan bir grup ABD vatandaşının öldürölmesi olayına dayanır. Bu olay sonrasındaki diplomatik yazışmalar Caroline testi denilen, hukuka uygun bir meşru müdafaa için aranan "anlık, çok yoğun, düşünme imkanı tanımayan ve başka bir yöntemle mahal bırakmayan bir meşru müdafaa gerekliliğı" kriterlerini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca karşı tedbirler orantılı olmak zorundadır. Gereklilik ve Orantılılık ikiz kriterleri teamölidir (Legality of the Threat or use of Nuclear Weapons, Advisory opinion, 1996: para. 41). Günümüzde de BM Antlaşması madde 51 ve uluslararası örf ve adet hukuku bir devlete, kendisine karşı silahlı saldırı olması veya saldırının yakın olması durumlarında "Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğın korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek" kuvvet kullanma imkanı tanır. Uluslararası Adalet Divanı "UAD" yerleşik içtihadına göre bir saldırının "silahlı saldırı" kavramına oturması için belirli bir ağırlık eşığini geçmesi gerekmektedir(Nicaragua v. United States, 1986: para. 191, Iran v United States, 2003: paras. 51, 62). Devlet, eğer saldırı "silahlı saldırı" yoğunluğunda ise uluslararası teamöl hukukuna göre *gereklilik* ve *orantılılık* kriterlerine uygun bir müdahale gerçekleştirebilir (Nicaragua v. United States, para 194, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, 1996: para 41, Iran v. United States, 2003: para 74). Bu hak yalnızca saldırıyı püskürtmek ve durdurmak için gerekli ve orantılı olduğı sürece devam eder. Yakın tehlike bertaraf edildikten sonra devletler güvenliğı sağlamak için başka yöntemler seçmek zorundadır. Gereklilik unsurunun ise ülkesine müdahalede bulunulacak devletin tehlikeyi önleme konusunda isteksiz olması veya muktedir olmaması durumunda karşılandığı

¹ Devletlerin sorumluluğı için bkz. UN International Law Comission (2001), Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries, ss.63-68.

düşünülmelidir² (Heyns, Akande, Hill-Cawthorne ve Chengeta, 2016: 804). BM Antlaşması madde 51 meşru müdafaayı devletlerin doğal (inherent) hakkı olarak belirtir. SİHA kullanımıyla güncellenmiş olan “önalıcı (anticipatory) meşru müdafa hakkı” tartışmasında bu ifade önem kazanmıştır. Bu tartışma, devletin silahlı bir saldırının gerçekleşmesini beklemeden harekete geçme hakkıyla ilgilidir. Devletlerin yakın(imminent) bir saldırı olması kriterine uyulması beklenir.

Önalıcı Meşru müdafa ve Devlet Dışı Örgütler

20 Ağustos 1998’de Başkan Clinton, Kenya ve Tanzanya’daki ABD elçiliklerine yönelik saldırılara cevap olarak Cruise Füze ile Taliban hükümetinin izni olmaksızın, Usama Bin Laden, diğer El-Kaide üyeleri ve Afganistan’daki eğitim kamplarının hedef alınması yetkisini vermişti. Konu hakkında ABD Büyük Elçisi Richardson BM’de yaptığı beyanda şartın 51. Maddesine dayanan meşru-müdafa hakkına uygun olarak davranıldığını söylemiştir. 2001’de ise BM Güvenlik Konseyi ve NATO, El-Kaide’nin 11 Eylül 2001’de gerçekleştirdiği devlet-dışı silahlı saldırılarının BM Sırtı ve Kuzey Atlantik Antlaşması’nda belirtilen ferdi ve kolektif meşru müdafa hakkını harekete geçirdiğini kabul etmiştir (Paust, 2009: ss. 247, 248). ABD’de devletin üç kolundan hiç birisi meşru müdafa hakkının kullanılması adına kabul edilen silahlı kuvvetlerin kullanılması yetkisine dair kısıtlı bir coğrafi limit tanımlamamıştır. Bu süreçte devlete isnat edilemeyecek devlet dışı örgütlerin saldırılarına karşı meşru müdafa hakkı öne sürülerek ulusal sınırlara müdahale edilmeye başlanmıştır³. Bu koşullarda önalıcı meşru müdafa kavramsallaştırması, ülkesel egemenlik ilkesi bakımından iyice kaygan bir zemin yaratmıştır. ABD Adalet Bakanlığı, bir operasyonel liderin ABD’ye karşı yakın (imminent) bir saldırı tehdidi oluşturması durumunun ABD’nin yakın bir gelecekteki spesifik bir saldırıya ilişkin açık bir kanıtı sahip olmasını gerektirmediğini, çünkü terörist saldırıların uluslararası bir sınırda, taarruz halinde veya izole bir olay şeklinde gerçekleşmediğini belirtmektedir. Gerçekten de terör saldırıları aralıklı olarak gerçekleşir ve bir sonrakinin ne zaman olacağını bilmek çok zordur. Bakanlığa göre devamlı olarak saldırı planları yapan kişilere karşı harekete geçmeyi teorik olarak “belirli bir planın yapılması” son aşamasına

² Ayrıca ABD de başka bir devletin toprağında öldürme operasyonu yapılabilmesi için o devletin rızası ya da tehdidi ortadan kaldırma konusunda isteksizlik veya imkansızlığının olması gerektiğini kabul etmektedir. Bkz. Department of Justice White Paper: Lethal operations Directed Against a U.S. Citizen Who is a Senior Operational Leader of Al-Qa’ida or An Associated Force (imza ve tarih barındırmamaktadır), s. 2.

³ Bu konuda bkz. UN Security Council Resolution 1368 (12 Eylül 2001), preambular para 3; Security Council Resolution 1373 (28 Eylül 2001), (S/RES/1373), preambular para 4.

kadar ertelemek, kabul edilemeyecek derecede büyük bir risk doğurur ve kayıplara yol açar. Dolayısıyla El-Kaide tehdidi, doğası gereği daha geniş bir yakınlık (imminence) kavramsallaştırması gerektirmektedir.⁴ Uluslararası hukukçuların çoğunluğu ise “önleyici meşru müdafaa” kavramına muhalefet etmektedirler (Paust,2009, s. 243). Geleneksel yaklaşım takip edilirse meşru müdafaa hakkı, uluslararası olmayan bir silahlı çatışma bağlamında -rıza olmaksızın- yalnızca saldırıdan sorumlu tutulabilecek bir devletin toprağında kullanılabilir. Ancak devlet dışı tarafın silahlı saldırılarını gerçekleştirdiği ve üzerinde meşru müdafaa hakkı kullanılmak istenen devletten rıza alınması gerektiğine dair , uluslararası örf ve adet hukukunda, BM Şartı 51. maddenin lafzında veya maddenin hazırlık aşamalarında kayda geçmiş hiç bir ifade yoktur. Aslında BM Şartı madde 51 bünyesinde bu hususta tüm üyelerin önceden vermiş olduğu rızanın vücut bulmuş olduğu düşünülebilir. Ancak uluslararası hukukta başka bir devletin topraklarını bombalamak saldırı eylemi olarak kabul edilmektedir.⁵ “Bölgesine karşı” hareket edilmiş olan devletin rızası bu noktada gündeme gelmektedir. UAD, 2004’te *İşgal Altındaki Filistin topraklarında Duvar İnşa Edilmesine dair Tavsiye Kararı*’nda İsrail’in meşru müdafaa argümanını “başka bir devlete karşı” kullanmadığı gerekçesiyle çürütmüştür. (Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, 2004: para. 139). Ancak devlet dışı bir örgüte karşı meşru müdafaa hakkının kullanılamayacağını söylemek için tartışmaya açık olmayacak kesinlikte bir kural mevcut değildir.

Çatışmaların Tasnifi

Çatışmaların tasnifi uygulanabilir hukukun tespiti için gereklidir. 11 Eylül 2001 sonrasında bazı devletler ve çeşitli örgütler arasında yaşanan çatışmaların tek bir “uluslararası teröre karşı savaş” olarak anlaşılması gerektiği öne sürülmüştür. Ayrıca çatışmaların ABD sınırları içerisinde olmamasından yola çıkılarak uluslararası nitelikte bir silahlı çatışma şeklinde değerlendirilmesi gerektiği de düşünülmüştür. Amerikan Yüksek Mahkemesi, *Hamdan v. Rumsfeld* kararında operasyonun gerçekleştirildiği bölgede El-Kaide veya bağlı güçler, örgütlü ve kayda değer bir varlık göstermekteyse ve yüksek düzey yöneticileri dahil ABD kişi ve çıkarlarına karşı planlar yapıyorlarsa, operasyonun ABD ve El-Kaide arasındaki *uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmanın* bir parçası haline geleceğine hükmederek, uluslararası bir silahlı çatışma olduğu argümanını reddetmiştir ve bu tespitten yola çıkarak Cenevre Konvansiyonları’nın ortak 3. maddesinin

⁴ ABD’nin yaklaşımı için bkz. White Paper, s. 7.

⁵ Bkz. UN General Assembly, Resolution 3314(XXIX), 1974, article 3(B).

uygulanabilir olduğuna hükmetmiştir (Hamdan v. Rumsfeld, 2005, ss. 67-69). ABD Ek Protokol 2'yi imzalamıştır ancak onaylanma süreci henüz tamamlanmadığı için protokol ABD açısından yürürlükte değildir. 1949 Cenevre Sözleşmelerinin ortak 3. maddesinin lafzı "Milletlerarası mahiyette olmayan bir silahlı anlaşmazlığın Yüksek Akit Taraflardan birinin toprakları üzerinde çıkması halinde" şeklindedir. Bu ifade bölgesel kısıtlama olarak değil statüsel olarak anlaşılmalıdır. Bir devlet kendi ülke sınırları içinde olmayan bir devlet dışı örgütle uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmada olabilir. Uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışma "UNOSÇ" olması için belirli bir şiddet yoğunluğu ve organizasyonel kapasite seviyesi aranmaktadır. Örneğin münferit bir silahlı insansız hava aracı "SİHA" saldırısı, önceden başlamış bir silahlı çatışma yoksa UNOSÇ olarak değerlendirilmek için gereken şiddet eşiğini geçmez (Heyns, Akande, Hill-Cawthorne ve Chengeta, 2016: ss. 806-808). Ayrıca ortada bir UNOSÇ olması, ülkesinde çatışma yürütülen devlet ve operasyon yapan devlet arasında ayrı bir uluslararası nitelikte çatışma olmasına engel değildir. Bu bakımdan yürürlükteki hukukun tespiti için olay bazında ve taraflara göre ayrı ayrı değerlendirme yapılmalıdır.

Çatışma Alanının Genişlemesi

Meşru müdafaa teorisi bakımından yeni tartışmalar ve SİHA kullanımının yaygınlaşması aynı döneme denk gelmektedir. Teknolojinin sağladığı imkanların da etkisiyle çatışma alanları genişlemekle kalmamış, belirsizleşmeye başlamıştır. Meşru müdafaa öne sürülerek uluslararası nitelikte olmayan çatışmalara girilmesiyle insancıl hukuk bakımından çatışmaların tasnifi, hedef gözeterek öldürme operasyonları gibi eylemlerle de yürürlükteki hukuk rejiminin tespiti önem kazanmıştır. "Terörist kovalama" şeklinde giderek genişleyen çatışma alanı çizgileri bir yerde belirginleşmelidir. Elbette çatışmalara doğrudan katılım durumunda çatışma alanı fiilen genişlemektedir ve bu durum, örneğin El-Kaide veya Taliban liderlerinin cep telefonu veya bilgisayarla Pakistan'dan çatışmalara dahil olması şeklinde gerçekleşebilir. Bu şekilde BM şartı m. 51'de belirtilen meşru müdafaa hakkının doğduğu düşünülebilir ve bu yoruma göre hakkın silahlı saldırının deneyimlendiği bölgede kullanılması gerekmez. Nitekim El-Kaide ve Taliban eylemleri plan, koordinasyon ve yönetim açısından Afganistan ve Pakistan'a uzandığı için *de facto* savaş alanı -2004'ten beri- Pakistan'a genişlemiştir. Pakistan'daki ABD SİHA saldırıları, Afganistan'da ABD askerlerine saldıran veya El-Kaide'ye katılan militanları hedef almaktadır. Devlet dışı aktörlere karşı meşru savunmanın, seçerek ve orantılı yapıldığı sürece devlet dışı örgütün ülkesinde bulunduğu devlete karşı bir saldırı teşkil edip etmeyeceği konusu tartışmaya

açıktır. Çatışma alanının genişlemesiyle birlikte ne ABD ne Pakistan bir savaş içinde olduğunu beyan etmiştir (Paust, 2009, ss. 258, 259). Savaş ilanı bir çatışmanın varlığını tespit etmek için gerekli olmamakla birlikte devletlerin beyanları nitelendirme açısından büyük önem taşımaktadır.

Hedef Gözeterek Öldürme Operasyonları

Hedef gözeterek öldürme eylemleri mafyanın kara listesindeki isimlere çizik atmasına benzemektedir (Casey-Maslen, 2012, s. 24). En tanınan SİHA'lar hedef gözeterek öldürme operasyonlarında kullanılan ABD Hava Kuvvetleri'nin MQ-1 Predator ve MQ-9 Reaper araçlarıdır. Bu araçlar yalnızca Pakistan'da Obama yönetiminin başlangıcından 2010 Haziranına kadar on sekiz ay içinde yedi yüzden fazla ölüme sebep olmuşlardır⁶. SİHA içeren çatışmaların çoğu uluslararası nitelikte değildir. Bu halde Cenevre Sözleşmeleri'nin ortak 3. maddesi, uluslararası teamül hukuku ve uygulanabilir olduğu halde 1977 Ek Protokol 2 yürürlüktedir. Uzaktan kumandalı veya otonom silahlarla yapılan hedef gözeterek öldürme operasyonlarında en büyük sorun ayırt etme prensibi bakımından doğar. Bu operasyonlarda "terör şüphelisi" konumunda kişiler hedef alınmaktadır. Bu kişiler insancıl hukuk bakımından *prima facie* sivildirler. Bu karine gereğince ancak çatışmalara doğrudan katıldıkları halde ve katıldıkları süre boyunca hedef alınabilirler. Ancak uluslararası nitelikte olmayan bir silahlı çatışmanın varlığı halinde silahlı organizasyonun üyesi olarak savaşan kişiler sürekli olarak hedef alınabilirler. Ayrıca operasyonlar genellikle sivillerin olduğu ve fiili olarak çatışmaların sürmediği mekanlarda gerçekleşmektedir. Bu da operasyonların orantılılık ilkesi bakımından çok titiz bir değerlendirilmeden geçirilmelerini gerektirmektedir.

Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Uygulanabilirliği

SİHA saldırıları *habeas corpus* ve diğer temel ilkelere göre mahkemelere başvurma şansı olmaksızın infazlara yol açmaktadır. Hedef alarak öldürme operasyonlarına yöneltile eleştirilerden birisi de öldürülen kişilerin kimliğine dair bir şeffaflık olmamasıdır. "SİHA mağdurları" da diğer insan hakları ihlal edilmiş kişiler gibi ihlal ve soruşturmalar hakkında bilgi edinme hakkına sahip olmalıdır. Hatırlatmak gerekir ki yaşam hakkı çok yücedir ve "ana" denilebilecek uluslararası insan hakları antlaşmalarında derogasyona tabi tutulamayan temel hakların başında

⁶ BBC, Mapping US drone and Islamic Militant Attacks in Pakistan, July 2010, Erişim tarihi: 22 Aralık 2016, <http://www.bbc.co.uk/news/world-south-asia-10648909>

gelmektedir.⁷ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi de coğrafi bir sınırlama getirmeksizin herkesin yaşam hakkı olduğunu belirtmektedir.⁸ Uluslararası Adalet Divanı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi çatışma zamanında insan hakları hukukunun yürürlükte olduğunu sabit görmektedir. Ancak silahlı çatışma koşulları altında insancıl hukuk *lex specialis* olarak göz önünde bulundurulmaktadır. Bu koşullarda yaşam hakkı ihlal edilmiş olan kişilerin tespiti için çok daha sıkı bir değerlendirme yapılmalıdır. Mesela 2006'da İsrail Yüksek Mahkemesi çatışmalara doğrudan katılan sivillerin hedef alınması konusunda daha barışçıl bir yöntemin (yakalama gibi) mümkün olmamasının yanı sıra öldürmenin "kesinlikle gerekli" olması kriterini benimseyerek bir nevi eklektik olarak insan hakları hukukunu da devreye sokmuştur⁹. Öldürme operasyonu konusunda devletin rızasına ihtiyaç olmadığını öne süren ABD Adalet Bakanlığı ise, operasyon yürütülecek olan devletin yakalama konusunda rıza göstermemesi durumunda fiziksel yakalama imkanı olmadığını beyan etmiştir.¹⁰ Ayrıca uluslararası insan hakları hukukuna göre devletlerin kontrolleri altındaki yer ve şahıslar bakımından insan hakları yükümlülüklerinin devam ettiği kabul edilmektedir.¹¹ İnsansız silahlı araçların kullanıldığı saldırılar genellikle kişi veya bölge üzerinde etkili kontrol icra etmeksizin gerçekleşmektedir. Bu açıdan da araç ve yöntemlerin değişiminin "hukukun etrafından dolaşma" imkanı tanımamasına özen gösterilmelidir.

BÖLÜM II. JUS IN BELLO

Tasnif

Tarih boyunca oktan balistik füzelere silahlar, insanın şiddet ve hasar yaratmak maksadıyla manipüle ettiği pasif birer alet olagelmışlerdir. Otonom silahlar ise adeta mevcut olan "silah" ve "muharip" kategorilerinin arasında bir yerde durmaktadır(Liu, 2012, s. 632). "Otonom Silah Sistemi" tabiri evrensel olarak

⁷ Bkz. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi(1950), madde 15 ve Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi(1966), madde 4.

⁸ Bkz. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948), madde 3.

⁹ The Supreme Court of Israel Sitting as the High Court of Justice, 11 Aralık 2005, Erişim tarihi: 3 Ocak 2017, http://www.haguejusticeportal.net/Docs/NLP/Israel/Targetted_Killings_Supreme_Court_13-12-2006.pdf

¹⁰ Bkz.White Paper, s. 8.

¹¹ Bkz. Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi, madde 2(1) yorumu için İnsan Hakları Komitesi, Genel Yorum 31, UN Doc CCPR/C/21/Rev.1/Add.13, 2004, para 10, ayrıca İHAM, Loizidou v. Turkey, Preliminary Objections, Series A, paras. 62–64.

benimsenmiş bir tanıma sahip değildir. Gelineen noktada teknolojinin mevcut “çatışma araç ve yöntemleri” paradigmasını zorlamasının temel sebebi makinaların gelişen veri işleme, analiz etme, sonuçlara varma ve karar verme kapasiteleridir. Tüm çalışmalarda ortak olarak benimsenen unsur silahın insan müdahalesi olmadan saldırı gerçekleştirebilmesidir.¹² Uluslararası Kızılhaç Komitesi(UKK) arama, tespit, seçim ve saldırı işlevlerini “kritik fonksiyonlar” olarak tanımlamıştır.¹³ Bu sistemlerle ilgili tartışmaların en can alıcı noktaları “seçim ve saldırı” kriterleridir. Bu anlamda süreçte insanın bilişsel rolü azaldıkça bir takım hukuki sorunlar baş göstermektedir. Ayrıca makinelerin öldürmeye dair karar alabilmesi fikri etik kaygılar doğurmuştur. Bu çalışmada “silah sistemi” tabiri dar anlamda bir silahın kullanımına aracı olan teknolojik yapı anlamında kullanılmakta, geniş anlamda ise silah ve sistemi birlikte ifade etmektedir.¹⁴

Bu çalışmada ABD Savunma Bakanlığı terminolojisine¹⁵ ve çeşitli uluslararası belgelere¹⁶ paralel olarak otonom sistemler üç başlık altında tasnif edilmiştir:

- 1) **Yarı otonom sistemler:** hedef seçimi ve saldırı için yönlendirici bir insana ihtiyaç duyan sistemler.
- 2) **İnsan denetiminde otonom sistemler:** İnsan operatörün nezaretinde kendi imkanıyla hedef seçip saldırı yapan sistemlerdir.
- 3) **Tam otonom sistemler:** İnsan arayüzü olmaksızın kendi başına hedef seçen ve saldıran sistemlerdir.

İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün çalışması¹⁷ da otonom sistemleri üç kategoriye ayırarak yarı otonom sistemleri “*Human in the loop*”, insan denetimindeki otonom

¹² Ancak burada sözü edilen silahların ayırt edici özelliği bağımsız öldürme kapasitesine sahip olmaları değil, silah sistemlerinin şiddet uygulama konusunda karar verme veya kararı belirgin bir şekilde etkileme kapasiteleridir. Bundan farklı olarak çatışma sonrası zayıyata sebebiyet verdikleri ve ayırım gözetme ilkesine uymadıkları düşünülen mayınlar da kendi başlarına öldürme kapasitesine sahiptir, bkz. LIU, s .632.

¹³ Weapons: ICRC statement to the United Nations (ICRC Statement), 2014, Erişim tarihi: 11 Kasım 2016, <https://www.icrc.org/en/document/weapons-icrc-statement-united-nations-2014>

¹⁴ Nitekim silah ve sistemin ayrılmaz bir bütün oluşturması da söz konusu olabilir.

¹⁵ Bkz. DEP’T OF DEF., DIRECTIVE 3000.09 (DoD DIRECTIVE 3000.09), 2 Kasım 2012, ss.13,14, Erişim tarihi: 4 Ocak 2017, <http://www.dtic.mil/whs/directives/corres/pdf/300009p.pdf>

¹⁶ Detaylı değerlendirme için bkz. UNIDIR, Framing Discussions on the Weaponization of Increasingly Autonomous technologies, 2014 ve ICRC, Autonomous Weapon Systems: Technical, Military, Legal and Humanitarian Aspects (Expert Meeting Report), Mart 2014.

sistemleri “*Human on the loop*”, tam otonom sistemler ise “*human out of the loop*” olarak nitelendirmiştir. Günümüzde *tam otonom* sistemler kullanılmamaktadır ancak insansız sistemlerin kendi aralarında işbirliği ve deneyimlerinden öğrenme gibi daha ileri bilişsel seviyelere taşınması için çalışmalar hızla sürmektedir.¹⁸ Bu noktada bir dizi uluslararası kurum etkili bir insan kontrolünün her zaman muhafaza edilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır.¹⁹

İlkeler

Uluslararası insancıl hukuk ilkeleri iç içe geçen ve bütünlüklü bir yapı teşkil etmektedirler.

Uluslararası Adalet Divanı’na göre insancıl hukukun asal prensipler şunlardır (Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, 1996: para. 78):

- 1) Sivil nüfus ve nesnelerin korunması için muharip ve muharip olmayan ayrımı yapılması (Henckaerts ve Doswald-Beck, 2009, ss. 37-42).
- 2) Gereksiz acı verme yasağı; amaçsızca acı çektiren silahların yasak olması.

İlk kuralın anlamı sivillerin meşru hedef olmadığı ve ayırım yapma kapasitesi olmayan silahların kullanılamayacağıdır. İkinci kural ise devletlerin araç ve yöntem seçiminde sınırsız bir takdir yetkisi olmaması anlamına gelir²⁰. Askeri bir hedef belirlenmeyen, ayırım yapma kapasitesi olmayan silahların kullanıldığı veya etkileri hukuka uygun biçimde sınırlandırılmayan araç ve yöntemlerin kullanıldığı ve bunun sonucu olarak ayırım gözetmeksizin askeri hedefleri, sivil kişi veya malları vuran saldırı “ayırım gözetmeyen saldırı” olarak nitelendirilir (Henckaerts ve Doswald-Beck, 2009: Rule 12, Rule 71). Çatışmalar bu çerçevede içerisinde ve uluslararası hukukta güç kullanımının temel prensipleri olan askeri gereklilik²¹ ve orantılılık ilkelerince yürütülmelidir²². Bu çalışmada insancıl hukuk

¹⁷ HRW, Losing Humanity: The Case against Killer Robots (Losing Humanity), 19 Kasım 2012, Erişim tarihi: 20 Kasım 2016, <https://www.hrw.org/report/2012/11/19/losing-humanity/case-against-killer-robots>

¹⁸ Bu konuda bkz. USA Department of Defense (2007), Unmanned Systems Roadmap 2007-2032, ss. 49-52,

¹⁹ Ayrıca bkz. ICRC Statement, HRW, Losing Humanity.

²⁰ Bu ilke 1907 Lahey Konvansiyonu madde 22 ve 2 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Uluslararası Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Protokol (1977 Ek Protokol 1) madde 35(1)’de düzenlenmektedir. Ayrıca bkz. ICRC/Customary International Humanitarian Law, Rule 17.

²¹ Bu ilke ile ilgili sözleşme maddeleri için bkz. 1949 Harp Halindeki Silahlı Kuvvetlerin Hasta ve Yaralılarının Vaziyetlerinin Islahı Hakkında Cenevre Sözleşmesi (Cenevre 1),

çerçevesini çizen teamül hukuku, 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve 1977 Ek Protokolleri temel alınacaktır. Ek Protokol 1’de düzenlenen kuralların teamül hukukunu kodifiye ettiği düşünülür ve pek çok hükmü uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalarda da uygulanabilir.

Ayırt Etme İlkesi²³

Bir çatışmanın tarafları sivil ve muharip ayrımı yapmak zorundadır. Yalnızca muhاریpler ve askeri nesneler meşru olarak hedef alınabilir. Çatışmaların tarafı olmayan kişiler sivil olarak kabul edilir. Örneğin bir muharibin çatışmalara doğrudan katılmayan aile üyelerini hedef almak hukuka aykırıdır. Doğrudan katılım üç katmanlı olarak değerlendirilir: 1) Zarar eşiği, 2) Doğrudan nedensellik bağı, 3) Muhariplerle rabıta (Melzner, 2009, s. 46). Burada çatışmanın bir tarafı ile birlikte hareket etme iradesi de değerlendirilmelidir. Uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalarda “sürekli çatışma işlevi” görmeyen kişiler sivil statüsündedir. Bir kişinin çatışmalara doğrudan katılıp katılmadığına dair şüphe olması halinde sivil korunması altında olduğu varsayılır. Çatışmanın tarafı olan bir silahlı örgüt üyeliği konusunda şüphe olduğu takdirde ise bu karine *a fortiori* olarak uygulanır. Tabii burada ceza hukukundaki katı makul şüphe anlayışından ziyade koşullara göre makul bir değerlendirme yapılmalıdır (Melzner, 2009, ss. 33,34). Çatışmalara münferit, spontane veya örgütsüz bir biçimde doğrudan katılan siviller yalnızca katıldıkları sırada meşru hedef haline gelirler. Bunun dışında ancak tutuklanmaları ve ulusal hukuk altında yargılanmaları mümkündür²⁴. Çatışmanın devlet dışı tarafı olan silahlı örgüte aktif üyelik “devam

madde8, 30, 33, 34; Silahlı Kuvvetlerin Denizdeki Hasta, Yaralı ve Kazazedelerinin Vaziyetlerinin Islahı Hakkında Cenevre Sözleşmesi (Cenevre 2), madde 8, 28, 51; Harp Esirlerine Yapılacak Mumale ile ilgili Cenevre Sözleşmesi (Cenevre 3), madde 8, 126, 130; Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına ilişkin Cenevre Sözleşmesi (Cenevre 4), madde 9, 49, 53, 55, 108, 112, 143, 147; Ek Protokol 1, madde 54, 62, 67; Ek Protokol 2, madde 17.

²² ABD’nin uygun davrandığını beyan ettiği “dört temel savaş hukuku kriteri” de bu şekildedir. Bkz. Department of Justice White Paper: Lethal operations Directed Against a U.S. Citizen Who is a Senior Operational Leader of Al-Qa’ida or An Associated Force(hereinafter White Paper).

²³ Bkz. Hague Convention II with Respect to the Laws and Customs of War on Land, pmbl., 29 Temmuz 1899, and 1907 Hague Convention, Article 35(2) of Additional Protocol I to the 1949 Geneva Conventions Convention (IV) Respecting the Laws and Customs of War on Land, pmbl., 18 Ekim 1907, 36 Stat. 2277 Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight (St. Petersburg Declaration), pmbl., Kasım 29/Aralık 11, 1868.

²⁴ Bkz. Henckaerts ve Doswald-Beck, International Customary Humanitarian Law, Rule 6 ve Ek Protokol 2 madde 13/3.

eden çatışma işlevi" (continuous combat function) görmek anlamına gelmektedir ve kişileri sürekli meşru hedef haline getirir²⁵. Siyasi (propoganda, örgütlenme, eğitim vs.), idari, finansal veya çatışmalara doğrudan katılım anlamına gelmeyen herhangi bir işlev gösteren kişiler, çatışmalara doğrudan katılmadıkları süre boyunca hedef alınamazlar²⁶. Mallar bakımından ise doğaları, konumları, amaçları veya kullanımları gereği askeri eylemlere etkin bir katkıda bulunan ya da mevcut koşullar altında tümünden veya kısmen yok edilmesi, ele geçirilmesi veya etkisiz hale getirilmesi kesin bir askeri avantaj sağlayacak nesneler haricindekilerin hedef alınması yasaktır²⁷.

Otonom Sistemlerin Ayırt Etme İlkesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi

1988 temmuzunda İran körfezinde yaşanan üzücü bir olay otonom silahlarla ilgili insancıl hukuk tartışılmasını alevlendirmiştir. ABD Donanmasının *USS Vincennes* savaş gemisinin İran Hava Yolları'na ait sivil bir uçağı hedef alması ve düşürmesi sonucunda 290 kişi hayatını kaybetmiştir. Uçak düşman bir F-14 uçağı olarak algılanmıştır ve komut veren kişi saldırıya onay vermiştir²⁸. Söz konusu gemi Aegis adlı otonom bir savunma sistemiyle donatılmıştır ve bu sistem saldırı kararını veren kişiye sunduğu verilerle değerlendirmede büyük bir rol oynamaktadır. Profesör Michael N. Schmitt, olayda insan hatası olduğunu düşünmektedir. Ona göre sistem savaş araç ve yöntemlerinin sivillerin korunması bakımından ne kadar başarılı olduğuna dair değerlendirilecek rakamsal veriyi belirleyecektir. İnsanın döngüden giderek daha fazla çıkmasıyla birlikte veri yorumlama işi de yavaş yavaş türev bir zekaya bırakılmaktadır. Bu gibi trajik kazaların gerçekleşmemesi için insanların mı yoksa otonom sistemlerin mi daha başarılı olacağı gelecekte cevaplanması muhtemel bir sorudur.

İnsan denetimindeki otonom sistemler ve tam otonom sistemler açısından hedef seçimi ve saldırı konusunda insanın devreden çıkması veya daha az rol alması sebebiyle hem yazılım (software) hem donanım (hardware) bakımından çok daha zorlayıcı bir durumla karşı karşıya kalınmaktadır. Özellikle tam otonom silah

²⁵ Stuart Casey-Maslen "continious combat function" kavramsallaştırmasının bir boşluk yarattığını düşünmektedir, bkz. Stuart Casey Maslen, Pandora's box? Drone Strikes under jus ad bellum, jus in bello and international human rights law, *International Review of the Red Cross*, Cilt 94, Sayı 886, Yaz 2012, ss. 609, 610.

²⁶ Melzner, p.34, Casey-Maslen, s. 610.

²⁷Bkz. Ek Protokol madde 52.

²⁸ Bkz. Luke Swartz, Overwhelmed by Technology: How Did User Interface Failures on board the USS Vincennes Lead to 290 dead, Erişim tarihi 3 Ocak 2017, <http://xenon.stanford.edu/~lswartz/vincennes.pdf>

sistemlerinde ayırt etme ilkesinin hayata geçirilebilmesi için “sivil” kavramının bilgisayarlı (computational) bir tanımlamaya ve ilgili verileri algılayıcı aparatların geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Bilgisayar uzmanı Noel Sharkey ayırım gözetme ve gereksiz acı çekirtmeme ilkeleri konusunda algı ve ölçü bakımından robotların yeterli olmasının mümkün olmadığını düşünenlerdendir. Nitekim bu hususlarda karar verilirken insan yargısının öznel doğasına ihtiyaç vardır (Expert Meeting Report, 2014, s.30). Modern sensörler nesnelerin, şeklini, boyutunu ve yapıldığı maddeyi kavrayabilir, bir aracın itici gücünü tespit edebilir, hızını ölçebilir, nesne ve çevresini dinleyebilir, çevredeki kişi veya nesnelerle iletişimini veya başka türlü elektronik emisyonlarını kesebilir, potansiyel bir hedefi belirli bir süre izleyerek kimlik tespitini doğrulayabilir ve kısmen izole olduğu bir zaman saldırıya izin verebilir durumdadır (Schmitt, 2013, s.11). Bu hususta Ronald Arkin gibi düşünenler gelecekte yazılımların insanlardan çok daha hassas bir değerlendirme yapabileceğine inanmaktadırlar. Teorik olarak bu ihtimal mantıklı gözükmemektedir. Ancak insanın programlayacağı türev zekaya da insan zekasından daha çok güvenmemekte fayda vardır. Mesela *hors de combat* (savaş dışı kalmış kişiler) statüsündeki kişileri tanıma bakımından potansiyel bir yetersizlik insancıl hukukun çok ciddi bir biçimde ihlal edilmesine yol açacaktır. Karşı tarafın eline geçen, açıkça teslim olma niyetini ifade eden, bilinçsiz hale getirilmiş veya yaralanıp hareket edemez hale gelmiş olduğu için kendini savunamayacak durumdaki kişiler düşmanca hareketten kaçındığı ve kaçma girişiminde bulunmadığı takdirde savaş dışı sayılır ve saldırı hedefi yapılamazlar²⁹. Nitekim örf ve adet hukuku gereğince hayat bağışlanamayacağına dair emir vermek yasaktır (Henckaerts ve Doswald-Beck, 2009, ss. 161, 163). Tam otonom bir sistemin bir muharibin teslim olma niyetini teşhis edebilmesi için insanı adeta “insan gibi” anlayan bir yapay zekayla donatılması gerekecektir. Uzaktan kumandalı veya otonom bir araçla muhariplere teslim olma imkanı tanınıp tanınamayacağı da tartışmalı bir konudur. Muhariplerin fiili savaş alanından uzaklaşması ile hedefteki kişilere teslim olma imkanı verilmesi fiziki olarak zorlaşmaktadır. Körfez Savaşı sırasında Irak askerinin insansız hava aracına teslim olması gibi bir örnek olsa dahi bu uygulamada sıklıkla gerçekleşen bir durum değildir. Ancak unutmamak gerekir ki muharipler veya çatışan kişiler hedef alınma riskini almış bulunurlar ve çatışma koşullarında habersiz öldürücü baskınların veya esir alma kapasitesi olmayan silah sistemlerinin kullanılmasının tamamen yasaklanması mantıklı ve gerçekçi olmayacaktır. Yine de çatışan kişilere savaş alanında mümkün olduğu kadar teslim olma imkanı tanınmalıdır.

²⁹ Bkz. 1977 Ek Protokol madde 41.

Sivilleşen Savaş Sorunsalı

Çağımızın ekonomik sisteminde devletlerin ileri teknoloji üretme tekeli sonlanmıştır. Çatışmalarda özel hukuk tüzel kişilerinin geliştirdiği teknolojik imkanlardan da yararlanılmaktadır. Bunun yanı sıra askeri teşkilat dışındaki devlet teşkilatlarının operasyonlarda görev aldığı görülmektedir. Sivillerin otonom ve uzaktan kumandalı silah sistemlerinin üretim ve bakımının yanı sıra kullanımında da rol alması durumu, meşru askeri hedef çerçevesine girmeleri sonucunu doğurmaktadır.³⁰ Örneğin CIA personeli uzaktan kumandalı ve otonom silah sistemleri kullanılan saldırılarda aktif görevler almaktadır. Bu durum onları meşru hedef haline getirdiği gibi muhariplere tanınan bazı statülerden de yararlanamama durumuna düşürmektedir. Bu tür operasyonlarda görev alan kişilerin askeri personel olması daha uygun olacaktır. Bu konuda J.Paust CIA ve ABD hava kuvvetlerinde çalışan hukukçuları konuyu bilmemekle(!) itham eder(Paust, 2009: 278, dipnot 112).

Orantılılık İlkesi

Orantılılık ilkesi 1948 Cenevre Sözleşmelerinin ortak 3. Maddesinde ve Ek protokol 2'de düzenlenmemektedir. Ancak hem uluslararası nitelikteki hem de uluslararası nitelikte olmayan çatışmalara uygulanması gereken temel bir teamül hukuku kuralıdır (Henckaerts ve Doswald-Beck, 2009, ss. 46-50). Beklenen somut ve doğrudan askeri avantaja kıyasla aşırı olarak kabul edilecek miktarda sivil halkta can kaybına, yaralanmalara ve sivil nitelikteki mallara zarar verilmesine ya da bu kayıp ve zararların hepsinin birlikte oluşmasına arızı şekilde sebep olması beklenebilecek saldırılar yasaktır. Orantılılık ilkesini ihlal etmek 1977 Ek Protokol 1 madde 51/5(b)'ye göre ayırım gözetmeyen saldırı olarak değerlendirilecektir. Protokol ayrıca madde 57/2(iii) ile, saldırı gerçekleştirilmeden bu konuda ihtiyati tedbir alınması yükümlülüğünü belirtmiştir. Aynı maddenin 2(b) bendinde ise orantılılık ilkesine aykırılık fark edildiğinde saldırının durdurulması veya askıya alınması yükümlülüğü getirilmiştir. Bunlarla birlikte saldırı gerçekleştirilmeden önce hedefin stratejik öneminin yanı sıra beklenen etkiyi sağlamaya elverişli diğer silah ve yöntemlerin de değerlendirilmesi gerekmektedir. Uluslararası Ceza Mahkemesini kuran Roma Statüsü madde 8/2-B(iv) ile bilerek açıkça orantısız bir saldırı düzenlemek savaş suçu olarak tanımlanmıştır. Ayrıca teamül hukuku

³⁰Bkz. David S. Cloud, Civilian Contractors playing Key Role in U.S. Drone Operations, December 2011, LA Times, Erişim tarihi: 15 Aralık 2016, <http://articles.latimes.com/2011/dec/29/world/la-fg-drones-civilians-20111230>

gereğince saldırılar sırasında çevreye verilebilecek zararların en aza indirilmesi için tüm tedbirler alınmalıdır (Henckaerts ve Doswald-Beck, 2009, ss. 147-150).

Otonom Sistemler Orantılı Davranabilir Mi?

Kimi uzmanlar otonom silah sistemlerinin insancıl hukuka uyma bakımından insanlardan daha başarılı olabileceklerini iddia etmektedir. Ronald Arkin otonom sistemlerin yoğun veri analizi sayesinde risk tespiti yapabileceklerini düşünenlerdendir. Sistemlerin gereksiz saldırılarda bulunmamaları için kapasitelerinin geliştirilmesini, ayırım gözetme ilkesiyle uyumlulaştırılmalarını ve öldürücü olmayan silahlar eklenerek de orantılılık ilkesine uygunluk bakımından geliştirilmelerini önerir. İyimserlikte daha da ileri giderek veri toplamanın hızlanmasıyla birlikte otonom sistemlerin bağımsız ve tarafsız bir biçimde savaş alanında etik davranışı gözlemleyebileceği ve ihlalleri bildirebileceğini söyler (Aktaran Liu, 2012, ss. 633, 649). İnsan Hakları Konseyi'nin Hukuk Dışı, Yargısız veya Keyfi İnfazlara Dair Özel Raportör'ü Heyns 2013'te Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na sunduğu raporda "Lethal Autonomous Robotics" (Ölümçül Otonom Robot Teknolojisi) tabirini kullanarak *tam otonom ve insan denetimindeki otonom sistemlere* tekabül eden "robotlara" dair bir takım tespitler yapmıştır. Rapordaki değerlendirmeye göre robotların sahaya çıkması eylemlerinin sürekli kayıt altında olması dolayısıyla sorumluluk bakımından olumlu bir gelişmedir. Ayrıca robotlar işkence, tecavüz ve gereksiz acı verme eylemlerinde de azalma sağlayabilirler. Şüphesiz ki hayatta kalma güdüsüyle saldırgan davranışlarda bulunmayacak olmaları da olumlu bir etki doğuracaktır. Ancak robotların bilişsel düzeyi niteliksel değil, niceliksel bir başarıya sahiptir. Bu yüzden insan davranışlarına dair doğru yargılara varmaları beklenemez (Heyns, 2013, ss. 10-18). Bu husus hem ayırt etme hem orantılılık ilkeleri bakımından tam otonom sistemlerin zayıf noktasıdır. Orantılılık ilkesinde göz önünde bulundurulmuş "beklenen askeri avantaj" tamamen bağlamsal bir değerlendirme gerektirmektedir. Örneğin bir savaşın başında düşmanın komuta kademesinden kişilerin bulunduğu bir binayı vurmak ile aynı binayı düşman yenilgiye yakinken vurmak çok farklıdır. İlki büyük bir askeri avantaj sağlayabilecek, ikincisi ise duruma göre askeri gereklilik bakımından bile tartışmalı olabilecektir. Orantılılık ilkesine uyabilmeleri için tam otonom sistemlerin bir yandan kusursuz bir biçimde sivil/muharip ayrımı yaparak, kişi, eşya ve çevre bakımından munzam zararı tespit edip bir yandan da bu zararı beklenen askeri avantajla karşılaştırabilmesi gerekmektedir. Beklenen askeri avantaja dair bağlamsal değerlendirme gerekliliği insanların döngüden hukuka uygun bir biçimde tamamen çıkmasını adeta imkansız kılmaktadır. Bu anlamda otonom silahların kullanımında insanların en azından savaşın farklı aşamalarında,

farklı düşman birliklerine karşı manuel olarak eşikler belirlemesi gerekmektedir. Örneğin, tek başına bir tank için X zarar, orantılılık ilkesine uygun olarak belirlenebilecek ve eğer tank bir katile ile birlikteyse, aynı model tankı yok etmek için bu eşik -katile daha büyük bir tehdit oluşturduğu için- artırılabilir (Schmitt, 2013, 22 19-21).

Önemli bir kaygı da robotların kanunsuz emirleri tespit edip edemeyecekleridir. Ek Protokol 1 madde 57/2(b) ile getirilen orantılılık ilkesine aykırılık fark edildiğinde saldırının durdurulması veya askıya alınması yükümlülüğü bahsinde, saldırının iptal edilmesi için gereken şüphe *objektif* olmalıdır. Objektiflik aynı koşullar altında makul bir kişinin tereddüte düşecek olması anlamına gelir. Teorik olarak tam otonom sistemlerde de toplanan verileri değerlendirecek bir algoritmayla bu kriter karşılanabilir (Schmitt, 2013, ss.16,17). Ancak detaylı veri toplayan donanım, algoritmik olarak bu kriterleri değerlendirmede başarılı bir yazılım ve uygulama bakımından hassas silahlar içeren bir sistem üretilmiş olsa bile hata durumunda telafisi mümkün olmayan çok büyük zararlar ortaya çıkabileceği gibi sorumluluk bakımından da ciddi bir bulanıklık söz konusu olacaktır. Sistemler, eylemleri bakımından ahlaki veya hukuki özneler olmadıkları için sorumlu tutulamayacaklardır. Bu nedenle cezasızlık politikası veya yersiz suçlamalar doğurma riski taşır. Ayrıca bir robot tarafından öldürülme olgusu en azından siviller arasında büyük kaygıya yol açacaktır (Heyns, s. 10-18).

Sorumluluk Meselesi

Uzaktan kumandalı ve otonom silahlar sorumluluk bakımından da yeni endişeler doğurmuştur. Bir kararda otonom sistemin yanı sıra alandaki bir gözcü, hedefin askeri niteliğine karar veren uzman, saldırıya yetki veren hukukçu gibi farklı insan girdileri olabilecektir. Bir ihlal durumunda kimin sorumlu tutulacağı konusu önemlidir. Hukukta sorumluluk kavramının birkaç benzeşmez boyutu vardır. Nitekim Hart ve Gardner bir neticenin ortaya çıkmasının, hukuki ya da ahlaki sorumluluk, yükümlülük veya sorumluluğun farkında olma kapasitesi gibi insan eylemine ilişik kavramlar eşlik etmeksizin, nedensellik bağlamında bir makineye isnat edilebileceğini belirtirler (Aktaran Liu, 2012, s. 629). Ancak bu bir sorumlu tutulabilirlik olarak algılandığı takdirde cezasızlık sorunuyla karşı karşıya kalırız. Makinaları sorumlu tutamayacağımız için araçla en yakın rabitadaki insanı kusurlu bulmak da ceza hukukunda suçun unsurları ve ceza sorumluluğunun şahsiliği bakımından değerlendirildiğinde kişinin günah keçisi haline gelmesi olarak yorumlanabilir. Askeri operasyonlardaki kolektif hareketlerin yanı sıra teknolojik gelişimin otonom davranışlı insansız hava aracı sürüsü (Drone swarm)

gibi girift sistemleri ortaya çıkarması da nedensellik zincirinin bir yerde kesilerek fiilin şahsileştirilmesi bakımından büyük zorluklara gebe³¹. Schmitt'e göre insan kontrolünde olmayan bir angajman yaşanması durumunda bile otonom silah sisteminin hareketlerinden bir insanın sorumlu tutulması mümkündür. Bir savaş suçu işlenmesi durumunda sistemi programlayan kişinin yanı sıra, sistemin bu şekilde programlandığını bilen ya da bilmek yükümlülüğü altında olan komutan veya sivil denetçi de bu durumu engellemedikleri için sorumlu tutulabilecektir (Schmitt, 2013, ss. 33,34). Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin denetim ve değerlendirmesini yapan İnsan Hakları Komitesi, *Genel Yorum no.31* (2004) madde 6' da devletin sözleşmede tanımlanan haklar bakımından pozitif yükümlülüğünün de söz konusu olduğunu belirtmiştir. Uluslararası ceza hukuku ve insan hakları hukukunun uygulanabilirliği devletlerin olaylar hakkında etkili soruşturma yapmasını ve mümkünse faillerin cezalandırmasını gerektirmektedir. Pozitif yükümlülük gereğince etkili soruşturma yapılmaması da devletin yaşam hakkını ihlal ettiği anlamına gelecektir. Kısacası sorumluluk bakımından herhangi bir boşluk hukuki olarak kabul edilemez.

Yeni Silahların Değerlendirilmesi

Uluslararası düzeyde savaş araç ve yöntemlerinin resmi bir belgeye dayanarak yasaklanması olgusu tarih sahnesine 1868 St. Petersburg Deklarasyonu ile çıkmıştır³². Teamül hukukuna göre sözleşmelerin kapsamadığı hal ve koşullarda siviller ve muhripler insancılık ilkesinin ve kamu vicdanının gerekliliklerinin koruması altındadırlar. Bu kural "Martens Kaydı" olarak anılmaktadır. İlk olarak 1899 Lahey Konvansiyonu (II) dibacesinde kaleme alınmış daha sonra 1907 Lahey Konvansiyonu (IV) dibacesinde ve 1977 Ek Protokol 1 madde 1(2)'de düzenlenmiştir. Uluslararası Adalet Divanı da Martens klozunun hızla gelişen askeri teknolojiyi kapsamak konusunda etkili bir teamül hukuku kuralı olduğunu ifade etmektedir³³.

³¹ İHA sürüsü örnekleri için bkz. <http://www.popsci.com/navys-locust-launcher-fires-swarm-drones>,

<http://www.ntv.com.tr/dunya/pentagon-mikro-drone-surusu-testini-gerceklestirdi,2XtlCKDh5k6pCkVqmHCMIw>

³² ICRC, A Guide to the Legal Review of New Weapons, Means and Methods of Warfare: Measure to Implement Article 36 of Additional Protocol 1 of 1977, January 2006, Geneva, s. 932.

³³ ICJ, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, 1996, IC Rep 226, paras. 78, 84.

Teamül hukukunu kodifiye etmiş olduğu düşünülen 1977 EK Protokol 1'in 36. maddesi yeni bir araç veya yöntemin geliştirilmesi veya benimsenmesi durumunda hukuka uygunluk denetimine tabi tutulması gerektiğini belirtmektedir. Ancak yetmişen fazla SİHA sahibi devlet, hukuka uygunluk analizlerini -eğer yaptılarsa- kamuya açıklamamıştır³⁴. Öyle ki bu madde olumlu devlet uygulaması eksikliğinden ötürü henüz örf ve adet hukukunun bir parçası olarak benimsenmemiştir.

Bir silah, kullanım biçiminden bağımsız olarak değerlendirilemez. "Araç ve Yöntem" birlikte anlam ifade etmektedir. Ek protokol 1 madde 36'nın yorumlanmasında kabul edilen görüş devletlerin tüm olası kullanımları öngörmesinin beklenemeyeceğidir. Tüm silahlar bir şekilde hukuka aykırı kullanıma imkan tanır. Örneğin basit bir tabancayla, sivil bir kişi öldürülebilir veya bir muharibe gereksiz acı çektirilebilir. Bu durumda mantıklı olan devletlerin silahların olağan kullanım biçimlerini göz önünde bulundurarak özenli bir değerlendirme yapmasını beklemektir. Bu bağlamda yeni geliştirilen silah sistemlerinin yanı sıra, önceden yasallık testini geçmiş olan silahlara da kullanım biçimleri değiştirildiği takdirde yeniden bütüncül bir değerlendirme yapılması gerekecektir³⁵. Örneğin ABD politikası, silah sisteminin geliştirilmesi aşamasından önce ve sahaya sürülmesinden önce olmak üzere iki aşamalı bir değerlendirme yapmaktır. Modifikasyon durumunda da değerlendirme tekrarlanır.³⁶ Değerlendirme bağlamsal olduğu ölçüde önceden bir yargıya varmak güçleşmektedir. Otonom araçlar *per se* hukuka aykırı değildir ve hali hazırda otonom silahları yasaklayan herhangi bir uluslararası insancıl hukuk kuralı yoktur³⁷. Ancak otonom silahların geliştirilmeye başlanması büyük kaygılara sebebiyet vermiştir. Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin 1987'de kaleme aldığı

³⁴ Casey-Maslen, s. 601.

³⁵ ICRC, A Guide to the Legal Review of New Weapons, Means and Methods of Warfare: Measure to Implement Article 36 of Additional Protocol 1 of 1977, January 2006, Geneva, p. 951,952, Ayrıca bkz. ICRC, Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, Geneva,1987, s. 428.

³⁶ Bkz. Dod Directive 3000.09, 1a (5) Ve 1 B (6), Dep't Of Def., Directive 5000.01, The Defense Acquisition System (May 12, 2003), Dept Of Def., Instruction 5000.02, Operation Of The Defense Acquisition System (2008), Dep't Of Def., Directive 3000.03. U.S. Air Force, Instruction 51-402, Legal Review Of Weapons And Cyber Capabilities Para. 1.3.1 (201) Instruction 51-402(Emphasis Added).

³⁷ Ayrıca ABD değerlendirmesi için bkz. Office of General Counsel Department of Defense, Department of Defense Law of War Manual, June 2015 (Updated May 2016), Erişim tarihi: 24 Aralık 2016, https://www.defense.gov/Portals/1/Documents/DoD_Law_of_War_Manual-June_2015_Updated_May_2016.pdf

Protokol 1 madde 36 şerhinde tüm öngörülerin insanın teknolojiye hükmetmek yerine teknolojinin boyunduruğu altına girerse, insanın teknoloji tarafından yok edileceğinde birleştiği belirtilmektedir³⁸.

Bilim İnsanları Teknolojiye Karşı Mı?

Aralarında Stephan Hawking'in de olduğu bir dizi tanınan yapay zeka ve robotik araştırmacısı tam otonom silahların yasaklanması için bir açık mektup kaleme almışlardır.³⁹ 2016 yılında 11-15 Nisan arasında gerçekleştirilmiş olan Konvansiyonel Silahlar Sözleşmesi uzmanlar buluşmasının Çin delegesi, uzman panelistlere "Profesör Hawking'den daha zeki olduğunuzu mu düşünüyorsunuz?" şeklinde çarpıcı bir soru yöneltmiştir. Tabii ki yapay zekanın kontrol altında tutulamamasının insan ırkının sonunu getirebileceği konusunda uyarılarda bulunan meşhur bir bilim insanına referans verilmesiyle hukuki tartışmalar sonlanmayacaktır. Ancak tartışmanın bu bağlama çekilmesi, otonomluk seviyesinin artmasıyla ortaya çıkabilecek risklerin boyutunun kavranması açısından olumludur. İnsan Hakları İzleme Örgütü de tam otonom sistemlerin silahsızlanma hukuku kapsamında yasaklanmasını önermektedir.⁴⁰ Otonom sistem karşıtları son derece karamsar bir tablo çizmektedirler. Schmitt ise HRW analizinde olağan kullanımı gereğince yasaklanması gereken silahlar ve silahların hukuka aykırı kullanılması hususlarının birbirine karıştırıldığını düşünmektedir. Gerçekten de otonom bir sistemin sivil zaiyatı azaltacak biçimde de kullanılabileceği göz ardı edilmemelidir. Aksi takdirde makine kırılcılığı benzer bir teknoloji karşıtlığı ile hareket edilmiş olur ve bu mantığa göre örneğin tıbbi operasyonlarda kullanılan otonom cihazların da yasaklanması gerekir. Değerlendirme yaparken hukuken göz önünde bulundurulması gereken savaş araç ve yöntemlerinin insancıl hukuk ilkeleriyle uyumluluğudur. Nitekim uluslararası insancıl hukuk gereğince otonom bir sistemin kullanılması ancak daha az sivil zaiyatı mümkün kılan başka bir araç veya yöntem olmadığı takdirde hukuka uygundur. Ayrıca silahların sivil/muharip ayrımı yapamaması onları *per se* hukuk dışı ilan etmez. Araç ve yöntemlerin kullanımı bağlamsal bir değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Tüm çatışma alanlarında sivil bulunmamaktadır. Örneğin sivil

³⁸ Bkz. ICRC, Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949 (1987), Cenevre, s. 428.

³⁹ Açık Mektup için bkz. <http://futureoflife.org/open-letter-autonomous-weapons/>

⁴⁰ HRW, Killer Robots and the Concept of Meaningful Human Control, Memorandum to Convention on Conventional Weapons (CCW) Delegates, April 2016. Bu konuda uluslararası sivil toplumdan gelen çeşitli açıklamalar için bkz. Campaign to Stop Killer Robots, available at: <http://www.stopkillerrobots.org/>

araçlardan soyutlandığı takdirde çöldeki bir tank formasyonuna karşı veya açık denizde bu açıdan bir sakınca ortaya çıkmayacaktır (Schmitt, 2013, s. 11). Olağan kullanım biçimi bu gibi alanlarla sınırlandırılmış otonom silahlar, etrafta sivil olmadığına dair özenli bir değerlendirme yapılabildiği sürece hukuka aykırı olmayacaktır. Zaten Schmitt'e göre sistemlerin "kendi hayatını kazanması" bir Hollywood icadıdır (2013:7). O, otonom silah sistemlerinin çatışmalara entegre olduğunu kabul etmekle birlikte insanın yerini alacağını düşünmemektedir. ABD Savunma Bakanlığı Bilim Heyeti de söz konusu sistemlerin gerçek değerinin insanların yerine geçmek değil, insanların olanaklarını genişletmek, insanları yaşam tehlikesi olan görevlerde tehlikeye açık konumlardan çekmek ve uygun tasarımlarla bilişsel yükü operator veya denetçilerin üzerinden almak olduğunu belirtmektedir.⁴¹ Ancak tam otonom sistemlerin geliştirilmesinin durdurulmadığı düşünülecek olursa yakın bir gelecekte savaş alanlarına "robotların" hakim olma riski devam etmektedir. Silahların yasaklanması için sahada kullanılmaya başlanmaları gibi bir şart yoktur. Tam otonom silah sistemleri de kör edici lazer silahları gibi sahada kullanılmadan önce yasaklanarak tarihe geçebilir.⁴²

Sanal ve Gerçek Dünya Geçişkenliği Riski

Susan Brenner siber savaş kavramını ulus devletlerin rakiplerine karşı geleneksel savaş yöntemleriyle ulaşmak istedikleri avantajları siberalemi kullanarak ulaşılmaya çalışmasıyla açıklamaktadır (2009: 65). Ayrıca devlet dışı aktörlerin de bu arenada faal olması mümkündür. Siber operasyonların en çok bilinen hali istahbarat edinme ve verilerini koruma gayreti şeklindedir. Ancak otonom ve uzaktan kumandalı silah sistemlerinin temelinde yatan bilgisayar programları da siber saldırıya maruz kalabilir. Sanal alemdeki bu saldırı silah sistemlerine yöneldiği takdirde kinetik kuvvet kullanımı gibi fiziki etkiler doğurabilecektir. Ayrıca bu saldırıların kimden geldiğini tespit etmek de son derece güçtür.⁴³

Örneğin 2011'de İran tarafından bir CIA Drone'u düşürülmeden bir ay önce bazı akademisyenler internette "GPS⁴⁴ Yanıltma Saldırısı İçin Gerekenler" isimli bir

⁴¹ Bkz. Department of Defense Science Board, The Role of Autonomy in DoD Systems, task Force Report, July 2012, Erişim tarihi: 2 Kasım 2016, <http://www.acq.osd.mil/dsb/reports/AutonomyReport.pdf>

⁴² Bkz. Aşırı Derecede Yaralayan ve Ayrım Gözetmeyen Etkileri Bulunan Belirli Konvansiyonel Silahların Kullanımının Yasaklanması veya Kısıtlanması Sözleşmesine Ek Protokol (1995), Viyana.

⁴³ Ayrıntılı değerlendirme için bkz. Nilz Melzner (2011), Cyber Warfare and International Law.

⁴⁴ Bkz. Global Positioning System

broşür yayınlanmıştır.⁴⁵ İsrail havacılık ve uzay endüstrisi siber-programlar direktörü Esti Peshin bu olayda söz konusu metindeki tekniğin kullanılmış olabileceğini ifade etmiştir. Bilgiye erişimin bu derece kolaylaştığı bir çağda siber saldırıların sıklaşması ve anonimleşmesi büyük bir tehlikedir. Bunun yanı sıra mekanik arıza veya yazılımsal hatalar da telafisi mümkün olmayan sonuçlara yol açabilecektir. Bu sebeplerden ötürü insan hayatının makine ve yazılımların eline bırakılması kabul edilemez bir durumdur. Schmitt de güdümlü bir merminin balistikleşebilmesi gibi otonom sistemlerin de parametrelerden uzaklaşabileceğini kabul eder (2013:7).

SONUÇ

Günümüzde 20. yüzyılın uluslararası güvenlik paradigması düşük yoğunluklu, süre ve zaman sınırlaması olmayan çatışmalarla sarsılmaktadır. Teknolojinin sağladığı imkanların belirleyici gücünün yanı sıra yaygınlaşan asimetrik savaş ve terör saldırıları sebebiyle günümüzde somut bir aktif çatışma alanı tanımlamak giderek zorlaşmaktadır. Bu olgu, bir istisna hali olarak düşünülen, savaş için düzenlenen ve insan hakları hukukuna göre daha sınırlı koruma sağlayan uluslararası insancıl hukuk kurallarının giderek olağan rejim haline gelmesi riskini yaratmaktadır. Silahlı insansız araçların kullanımıyla birlikte yaygınlaşmakta olan silahlı çatışmalar döneminde *Jus ad bellum* devlet egemenliği ve toprak bütünlüğünü koruyarak insanların yaşam hakkını korumaktadır. Devlet egemenliğini insan haklarının korunmasına bir engel olarak yorumlamak bu koşullar altında olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Bunun yanı sıra silahların otonomluk seviyesinin artması ile karşılaşılan birtakım olaylar da daha tam otonom sistemler kullanıma girmeden, yöneltilen eleştirileri haklı çıkaracak niteliktedir. Bu hususta kılı kırk yararak çalışmadığı takdirde geliştirilmekte olan tam otonom sistemler sahaya sürüldükten sonra doğabilecek ağır sonuçlar, hali hazırda yapılan geliştirme çalışmalarının 21. yüzyılın *Manhattan Projesi* olarak anılmasına sebebiyet verebilir. Tam otonom sistem söz konusu olmasa dahi, yarı-otonom veya insan denetimdeki otonom sistemlerin verdiği bilgilere göre insanların davranışlarının şekillenmesi, şimdiden insanın kontrolü yitirmeye başladığı endişesini doğurmaktadır. Örneğin bir savunma sistemi saldırı gerçekleştirebileceğine dair bir bildirimde bulunduğu anda döngüdeki insanın hızlı bir karar vermesi gerekmektedir. Bu durumda kalan kişinin de sistemin işaret ettiği yönde hareket etme eğilimi olacağı kuşkusuzdur. Tekniğin gelişmesiyle savaş

⁴⁵ Broşür için bkz. <http://www.cs.ox.ac.uk/files/6489/gps.pdf>, Ayrıca bkz. <http://www.bbc.com/news/technology-18643134>.

alanına da sirayet eden hızın insancılığı döngüden çıkarmasını engellemek için, öncelikle insanın türev zekâ karşısında öldürme tekeli muhafaza etmesi gerekliliğinde uzlaşılmalıdır. Bunun için silahsızlanma hukuku çerçevesinde yapılabilecek sözleşmelerden daha da mühimi mevcut kuralların uygulamada güç kazanması ve ortaya çıkan fiili duruma göre esnekleştirilmemesidir.

Kaynakça

- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (1995). **Loizidou v. Turkey**, Preliminary Objections, Başvuru no. 15318/89, Karar tarihi: 23 Mart 1995.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (2014). **Hassan v. United Kingdom**, Başvuru no. 29750/09, Karar tarihi: 16 Eylül 2014.
- Brenner, S. (2009). **Cyberthreats: The Emerging fault lines of the Nation State**, Oxford: Oxford University Press.
- Casey-Maslen, S. (2012). **Pandora's Box? Drone Strikes Under jus ad bellum, jus in bello and International Human Rights Law**, International Review of the Red Cross, Cilt 94, Sayı 886: 597-625.
- Henckaerts, J.ve Doswald-Beck, L. (2009). **Customary International Law**, Cilt 1, Düzeltilmiş Yeni Baskı, New York: Cambridge University Press.
- Heyns, C., Akande D., Hill-Cawthorne L. and Chengea T. (2016). **The International Law Framework Regulating the Use of Armed Drones**, ICLQ Cilt 65, Ekim 2016: 791-827
- Heyns C. (2013). **Report of the Special Rapporteur on Extrajudicial, Summary or Arbitrary Executions**, (A/HRC/23/47).
- HRW (2016). **Killer Robots and the Concept of Meaningful Human Control**, Memorandum to Convention on Conventional Weapons (CCW) Delegates, Erişim tarihi: 10 Ocak 2017, https://www.hrw.org/sites/default/files/supporting_resources/robots_meaningful_human_control_final.pdf
- ICRC (1987). **Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949**, Geneva.
- ICRC (2006). **A Guide to the Legal Review of New Weapons, Means and Methods of Warfare: Measure to Implement Article 36 of Additional Protocol 1 of 1977**, Cenevre, Erişim tarihi: 14 Aralık 2016, <https://app.icrc.org/e-briefing/new-tech-modern-battlefield/media/documents/12-A-Guide-to-the-Legal-Review-of-New-Weapons.pdf>

- ICRC (2014). **Autonomous Weapon Systems: Technical, Military, Legal and Humanitarian Aspects**, Expert Meeting Report, Cenevre.
- ICRC (2014). **Weapons: ICRC statement to the United Nations**, Erişim tarihi: 7 Ocak 2017, <https://www.icrc.org/en/document/weapons-icrc-statement-united-nations-2014>
- ICJ (1986). **Case Concerning Military Activities in and against Nicaragua** (Nicaraguas v. United States of America), Başvuru tarihi: 9 Eylül 1984, Karar tarihi: 27 Haziran 1986.
- ICJ (1996). **Legality of the Threat or use of Nuclear Weapons**, Advisory opinion, IC Rep 226.
- ICJ (2004). **Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory**, Advisory Opinion, Rep 136.
- İnsan Hakları Komitesi (2004). **General Comment 31**, UN Doc (CCPR/C/21/Rev.1/Add.13).
- Liu, H. (2012). **Categorization and Legality of Autonomous and Remote Weapons Systems**, International Review of the Red Cross, Cilt 94, Sayı 886: 627-652.
- Melzner, N. (2009). **Interpretive Guidance on the notion of Direct participation in Hostilities**, Geneva, Erişim tarihi 22 Kasım 2016, <https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/icrc-002-0990.pdf>
- Office of General Counsel Department of Defense (2015, güncelleme 2016). **Department of Defense Law of War Manual**, Erişim tarihi 13 Aralık 2016, <http://archive.defense.gov/pubs/Law-of-War-Manual-June-2015.pdf>
- Paust, J. (2009). **Self-Defense targetings of Non-State Actors and Permissibility of U.S. Use of Drones in Pakistan**, Journal of Transnational Law & Policy, Cilt 19, Sayı 2: 237-280.
- Swartz, L. **Overwhelmed by Technology: How Did User Interface Failures on board the USS Vincennes Lead to 290 dead**, Erişim tarihi 25 Aralık 2016: <http://xenon.stanford.edu/~lswartz/vincennes.pdf>
- Schmitt M. (2013). **Autonomous Weapon Systems and International Humanitarian Law: A Reply to the Critics**, Harvard National Security Journal.

- Supreme Court of the United States (2005). **Hamdan v. Rumsfeld**, Grand Chamber Judgment, Erişim tarihi: 20 Aralık 2016, <https://www.supremecourt.gov/opinions/05pdf/05-184.pdf>
- UN International Law Commission (2001). **Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts**, with commentaries, Erişim tarihi: 12 Aralık 2016, http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf
- UNIDIR (2014). **Framing Discussions on the Weaponization of Increasingly Autonomous technologies**, Erişim tarihi: 12 Aralık 2016, <http://www.unidir.org/files/publications/pdfs/framing-discussions-on-the-weaponization-of-increasingly-autonomous-technologies-en-606.pdf>
- USA Department of Defense (2012). **Directive 3000.09**, Erişim tarihi: 20 Aralık 2016, <http://www.dtic.mil/whs/directives/corres/pdf/300009p.pdf>
- USA Department of Justice(2011). **White Paper: Lethal operations Directed Against a U.S. Citizen Who is a Senior Operational Leader of Al-Qa'ida or An Associated Force**, Erişim tarihi: 6 Ocak 2017, <https://fas.org/irp/eprint/doj-lethal.pdf>
- USA Department of Defense Science Board (2012). **The Role of Autonomy in DoD Systems**, Task Force Report, Erişim tarihi: 16 Aralık 2016, <https://fas.org/irp/agency/dod/dsb/autonomy.pdf>
- USA Department of Defense (2007). **Unmanned Systems Roadmap 2007-2032**, Erişim tarihi: 5 Kasım 2016, <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?Location=U2&doc=GetTRDoc.pdf&AD=ADA475002>